

Vojna po vojni – vrnitev vojnega ujetnika Štefana Murka leta 1920

Mateja Ratej*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 94:343.1(497.4-18)"1921"
929Murko Š.

Mateja Ratej: Vojna po vojni – vrnitev vojnega ujetnika Štefana Murka leta 1920. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 85=50(2014), 3, str. 39–63

Avtorica se v kulturnozgodovinski študiji ukvarja z odnosi v štajerski kmečki družini, ki so leta 1921 končali tragično, zato jih lahko spremljamo v kazenskem spisu mariborskega Okrožnega sodišča. Vojak Štefan Murko se je leta 1920 vrnil iz ujetništva v Rusiji, od koder se ni oglašal, doma pa ga žena Julijana ni bila vesela, saj je medtem zagospodarila na kmetiji in rodila dva otroka domačemu hlapcu. Februarja 1921 je Murko ženo vpričo otrok ustrelil, za to je bil obsojen na dva meseca zapora. Avtorica analizira vpliv domačinov iz Lancove vasi na sojenje; le-ti so vseskozi podpirali Murka in obsojali Julijanino vedenje. Avtorica izhaja iz teze, da je bil proces proti Murku očiščevalnega pomena za celotno vaško skupnost, ki se je neposredno po vojni vračala v urejene odnose in socialne vloge. Hkrati ugotavlja, da je bil vzorec reševanja konfliktov v meddružinskih odnosih v navedenem primeru takšen, kot so ga sodobniki vojne kot akterji ali kot nemi opazovalci ponotranjili v letih morije, ko je dobilo golo nasilje legitimno prednost pred besednim sporazumevanjem. Povedano drugače: govorica vojne se je nadaljevala tudi v letih po njej.

Ključne besede: prva svetovna vojna, kmečke družine, vojni ujetniki, Štefan Murko, Julijana Murko

* Dr. Mateja Ratej, dr. zgodovine, znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 1, SI – 1000 Ljubljana

1.01 Original Scientific Article
UDC 94:343.1(497.4-18)"1921"
929Murko Š.

Mateja Ratej: A War after the War – the Return of Prisoner of War, Štefan Murko, in 1920.
Review for History and Ethnography, Maribor 85=50(2014), 3, pp. 39–63

The author deals in this cultural-historical treatise with relations in a Styria farmer's family that led to a tragic end in 1921 and are therefore recorded in a criminal file of the Maribor District Court. Soldier Štefan Murko returned from Russian captivity in 1920. He never wrote from Russia and therefore his wife was not very happy to see him, for she took over the farm and had two children with their farmhand. Murko shot his wife in front of the children in February 1921 and was sentenced to two months in prison. The author analyses the impact the locals from Lancova vas had on the trial; they were throughout very supportive of Murko and they judged Julijana's behaviour. The author also supports the thesis that the trial against Murko was of a purifying importance for the whole village community, which shortly after the war returned to settled relations and social roles. At the same time the author also notes that the sample of conflict solving in interfamily relations in the discussed case is the same as it was internalised by the contemporaries of the war, being actors or silent observers, in the years of slaughter, when cold violence had a legitimate advantage over oral communication. In other words, the language of war was still in use long time after the war.

Key words: World War I, farmer's families, prisoners of war, Štefan Murko, Julijana Murko

Rjavolasi in rjavooki, ne preveč visok Štefan Murko (1886–1961) močnejše postave, pravilnega nosu, zdravih zob in podolgovate brade, rojen v Trnovcu pri Ptuj, je bil star petintrideset let, ko se je v začetku februarja 1921 znašel v celici številka devet jetnišnice Okrajnega sodišča Ptuj. Šestega februarja 1921 malo pred polnočjo je s samokresom ustrelil Julijano/Julo Murko (roj. Habjanič, 1887–1921), svojo leto dni mlajšo ženo in mater treh otrok.¹ Preden je bil maja 1914 mobiliziran v avstro-ogrsko vojsko, je bil Štefan premožen posestnik v Lancovi vasi (danes vas v občini Videm), od koder je izhajala Julijana. Že septembra 1914 je bil ujet, o njem ni bilo glasu niti po koncu vojne. Ko se je novembra 1920 pojavil na domačem pragu, Julijana moža ni bila vesela. Med njegovo odsotnostjo je zagospodarila na kmetiji, hkrati pa spletla ljubzensko razmerje s tedaj še ne šestnajstletnim Jakobom Regvatom, ki je prišel leta 1916 na kmetijo kot hlapec. Rodila mu je hčeri Roziko in Jero; prva je kmalu umrla, Jera pa je bila ob Štefanovi vrnitvi iz ruskega ujetništva stara manj kot leto dni.²

¹ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond: Okrožno sodišče – Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Prevezemno poročilo, 7. 2. 1921; Krajevni urad Videm, Matična knjiga umrlih, 1921, 140.

² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, *Species facti*, 8. 2. 1921; Okrožnemu sodišču v Mariboru – predlog za povabilo prič, 5. 3. 1921.

Štefan je izvedel za ženino ljubezensko razmerje takoj po izstopu iz vlaka v Mariboru, saj mu je zanj povedal bratranec, ki je na železniški postaji pomagal pri logistiki vračanja ujetnikov. Bil je pretresen in je okleval, ali naj se sploh vrne domov. Odšel je k svoji sestri in prosil svaka, naj obišče Julijano ter ji naroči, da mora Jakob zapustiti kmetijo. Mladenič je to tudi storil in se zaposlil pri trgovcu na Ptuju.³ Ob koncu januarja 1921 je Julijana obiskala mladega ljubimca na novem delovnem mestu; prinesla mu je nekaj svinjine in ga spodbujala, da 6. februarja 1921 obišče njo in svojo majhno hčer v Lancovi vasi, saj bo mož zdoma. Jakob je pristal, a na dogovorjeni večer vendarle ni upal naravnost k Murkovim na hišno številko 17, temveč je Julijano počakal pri Tomaničevih, natančneje pri domači hčeri Ani, Julijanini prijateljici. Ana je bila tista, ki je tistega večera odnesla mleko Murkovim, da bi lahko poročala Julijani o Jakobovem prihodu.⁴

Julijana je vztrajala, da lahko Jakob vidi hčerko samo pri njej doma, saj v temi ni želela nositi dojenčice zdoma. Regvat se je uklonil. Medtem je Štefan Murko, ki je sumil, da žena kljub dogovoru ni prekinila ljubezenskega razmerja, čakal na ta trenutek. Z izgovorom, da gre na pogostovanje (pogostitev ožjih sorodnikov nekaj dni po poročnem slavu, mala ohcet, op. p.) k svoji sestri v Dražence, je sicer odšel od doma, a se je prav kmalu vrnil in se skril za koruznjak na dvorišču. Opazil je, da Julijana v kuhinji pripravlja neko jed, kar je Štefana utrdilo v prepričanju, da žena pričakuje Regvata. Ni čakal dolgo v zasedi, ko je Julijana mladeniča res spustila v hišo. Štefan je skočil k težnim vratom in jih zaklenil z zunanje strani, nato pa se je podal k sosedu Svenšku, kjer je prosil, da pojde nekdo od domačih po župana/občinskega zastopnika Jakoba Vaupotiča. Skupaj naj bi obelodanili prepovedano srečanje.⁵

Štefan je na župana čakal pri težnih vratih. Ko jih je skušal nekdo od znotraj odpreti, je bil prepričan, da skuša Regvat pobegniti, zato je s samokresom ustrelil proti vratom. Vendar za vrati ni bil hlapec, temveč Julijanina hči, enajstletna Marija Kranjc, ki je želela zapustiti hišo, da bi šla na stranišče. Strel jo je zadel v desno roko. V tistem je prispel župan Vaupotič, ki je skupaj z nekaj možmi zastražil hišo, vendar je Jakob Regvat bosonog in »razoglav« skočil s podstrešja z višine okrog petih metrov in stekel po zasneženi podlagi. Štefan je ostal sam s soprogo. Zasliševalcem je povedal,

³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba obdolženca, 7. 2. 1921; Okrožnemu sodišču v Mariboru – predlog za povabilo prič, 5. 3. 1921.

⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, *Species facti*, 8. 2. 1921.

⁵ Prav tam.

da sta se silovito prepirala. Ko mu je Julijana, sedeč na peči z dojenčkom na prsih, zabrusila, da ne bo dolgo »*kraljeval tukaj*«, pa so mu popustili živci. Pristopil je k peči in jo dvakrat ustrelil, enkrat v glavo, enkrat v prsi. Julijana je bila takoj mrtva. Ob njej sta sedela ranjena hči Marija in sin Janez, ki je bil edini izmed Julijaninih otrok Murkov sin.⁶

Murko je po dogodku pograbil sina, Marija pa dojenčico. Ko je otroke predal sosedovim, je stekel do župana Vaupotiča in mu opisal svoje dejanje, naslednji dan pa se je predal policiji. Četudi je svojim zasliševalcem priznal, da je kupil samokres na železniški postaji od nekega Madžara že konec decembra 1920, ko se je vračal iz Maribora, Štefan ni bil pripravljen priznati, da je načrtoval umor hlapca ali žene, temveč se je skliceval na svojo veliko jezo, ki mu je v danem trenutku zameglila um do te mere, da ni več vedel, kaj počne. Policijski narednik Anton Čuk je v poročilu, ki ga je napisal za ptujsko okrajno sodišče kot popis dejstev, poudaril, da je Julijana po moževi vrnitvi pred sosedi večkrat obžalovala Štefanovo vrnitev iz ruskega ujetništva. S tem je nakazal odnos, ki ga je do svojega sovaščana v nadaljevanju zavzela lokalna skupnost.⁷

MURKOVA DOMAČIJA

Prišleka, ki je s severne strani vstopal na dvorišče, z ograjo zamejene Murkove – Julijanine in Štefanove – domačije, je na desni strani takoj ob vstopu pričakal svinjak, na levi pa gospodarsko poslopje s kletjo in hlevom. Le-ta se je nadaljeval v stanovanjski del hiše. Tik ob zahodni ograji je stal koruznjak, kamor se je zvečer 6. februarja 1921 skril Štefan, da bi tam pričakal Regvata. Steza, ki je vodila vzdolž gospodarskega in stanovanjskega objekta, ki se je zaključeval z vrtom, je mimo vodnjaka na južni strani izstopala z (prav tako z ograjo zamejenega) območja domačije.⁸

Obiskovalec je skozi glavna vrata bivalnega dela vstopil v vežo, od koder je bilo možno nadaljevati pot naravnost v kuhinjo in od tam na levo v manjšo shrambo, ali pa ob vstopu v vežo zaviti na desno v osrednji bivalni prostor z dvema posteljama, prav toliko omarami, mizo in krušno pečjo, kjer je bila ustreljena Julijana. Iz tega osrednjega prostora je bilo mogoče

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Naris gospodarskega poslopja Štefana Murka.

pregledati skozi štiri okna – dve sta gledali na dvorišče, dve pa na vrt. Peč je bila v polkrogu obdajana s klopjo. Takoj ob vstopu v vežo so bile na levi strani stopnice, ki so vodile na podstrešje; to je bila pot, ki jo je ubral Regvat za beg pred verjetno smrtjo. Štefan je na podstrešju našel le še njegove čevlje. Levo od veže je bil hkrati prostor, značilno imenovan zadnja hiša.⁹

ZASLIŠANJA ŠTEFANA MURKA

Pred ptujskim okrajnim sodnikom je Štefan Murko povedal, da se je k Julijani priženil leta 1910. Čas pred začetkom vojne je moral biti zanj močno oddaljen, saj je navedel napačno letnico poroke z Julijano; na Matičnem uradu Videm je ta vpisana junija 1911.¹⁰ Julijana je bila vdova Krajnc in je živela sama s hčerko Marijo Krajnc. Njun zakon je bil po Murkovih besedah urejen, vse dokler ni nastopila vojna. Julijana je rodila dva otroka, od katerih je bil tedaj živ sedemletni sin Janez. Štefan je sodniku povedal, da je kot vojak pisal domov do leta 1917, vendar ni bilo od žene nobenega odziva, zato se je prenehal oglašati. Ko se je vrnil in zahteval, da se hlapec Regvat umakne s kmetije, je Julijana dejala, da je glavna na kmetiji ona: če se Štefan vrne, ne bo veljal pri hiši niti toliko kot hlapec. Murko je zato s seboj na dom pripeljal župana Jakoba Vaupotiča in skupaj sta vendarle prepričala Julijano, da je sprejela predolgo odsotnega moža. Štefan je priznal za svojega Regvatovega otroka in na sodišču podpisal, da je ženi odpustil nezvestobo, vendar za ceno prekinitve ljubezenskega razmerja: *»Kljub temu ni prišlo med nama do pravega sporazumljenja in opazil sem, da me moja žena ne mara.«*¹¹

Julijana ni želela več izpustiti iz rok vodilnega položaja v družini in osebne svobode, ki jo je pridobila med vojno. Štefana je še naprej dražila, da nima nobene besede pri gospodarjenju s posestvom. Ker mu je ob tem grozila še, da ne bo več dolgo gospodaril, se je bal, da mu nameravata z Regvatom vzeti življenje. Po ženinem vedenju je sklepal, da kljub drugaćnemu dogovoru ljubimca še zmeraj vzdržujeta stike, zlasti ker je občasno odnašala od doma hrano. Kot je zatrjeval na sodišču, so za njeno vedenje vedeli tudi vsi sosedge. Ko je Štefan na usodni večer ustrelil iz svojega sa-

⁹ Prav tam.

¹⁰ Krajevni urad Videm, Matična knjiga umrlih, 1911, 309.

¹¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrajno sodišče Ptuj, Zaslišba obdolženca, 7. 2. 1921.

mokresa proti vratom in zadel pastorko Marijo, je slišal, kako Julijana kriči po hiši, da je bil strelec gotovo Štefan in še: »*Hudič bo prej nesrečen kot mi vsi.*«¹²

Preden je Murko dočakal občinske može, je hlapec ušel, Štefan pa se je začel po njihovem odhodu glasno prepirati z ženo. Četudi mu je zagotavljala, da je prišel Jakob samo obiskat svojega otroka, jo je Štefan ostro zavrnil, da tega brez njegove vednosti ne bi smel. Očital ji je nezvestobo, Julijana pa mu je spet zabrusila, da ne bo več dolgo njegova žena in bo on nesrečen prej kot vsi drugi. Štefan je pristopil k njej in jo ustrelil. Na sodišču je trdil, da je nosil orožje le zaradi samoobrambe in Regvata ni želel umoriti, temveč ujeti in s tem dokazati, da žena ni spoštovala dogovora, to pa naj bi bil zadosten dokaz za tožbo oziroma za ločitev njunega zakona.¹³ Posestvo bi tako ostalo njemu. Pri tem je vredno poudariti, da preračunljivost kmečkih lastnikov, ko je šlo za posest in izredno močno identificiranje kmeta s svojo posestjo, ni bila morebitna Štefanova osebna patologija, temveč značilna drža kmetov v obravnavanem času.

Ob nadaljevanju zaslišanja pred ptujskim okrajnim sodiščem 16. februarja 1921 je Štefan Murko nekoliko popravil prvotno izpoved, in sicer v trditvi, da je želel s strelom v vrata, ki je zadel pastorko, v resnici ustreliti Regvata v prsi. Takšna zastavitev bi mu onemogočila obrambo nenaklepnega uboja, ki jo je ubral pred zasliševalci, zato je sredi februarja zatrjeval, da je želel Jakoba samo raniti in tako onesposobiti za beg. Izrekel je prese-netljiv stavek, da ljubimca svoje žene še nikoli prej ni videl.¹⁴

OBDUKCIJSKO POROČILO

Truplo Julijane Murko je čakalo na obdukcijo v mrtvašnici pri Sv. Vidu. Iz Murkovega kazenskega spisa o Julijani ne izvemo veliko, še celo za njeno starost ali dekliški priimek ne. Nastopa zgolj kot truplo v vsej svoji pretresljivosti; arheologija njenega telesa pripoveduje o dobi, ki je Julijano zaradi njenega načina življenja kaznovala s popolnim izbrisom iz spomina – Julijana za razliko od Štefana nima groba na pokopališču v Vidmu.

Zdravnika, ki sta opravljala obdukcijo, sta ugotovila, da Julijanino srednje močno telo ni bilo posebno razvito. Mišičevje je bilo slabotno, ma-

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam.

ščevja je bilo komaj kaj. Bled obraz z udrtimi očmi je bil iznakažen, saj je krogla iz samokresa tik pod desno nosnico zmečkala tkivo, ki je bilo posuto s črnimi smodnikovimi zrnici. Nekateri od prednjih zob so bili izbiti, zobni del čeljusti pa deloma povsem zdrobljen. Desna nosnica ustreljenke je bila zamašena s koščki na pol prebavljene hrane, mesa in belega kruha. Kljub temu da je dojila otroka (ali pa ravno zato), so bile Julijanine prsi ohlapne, žleze dojk pa slabo razvite; to ni nenavadno, saj je med vojno dvakrat rodila in ob tem skrbela za kmetijo. Drugi izstrelek iz Štefanovega samokresa ji je prebil prsni koš in izšel na hrbtu. Njen trebuh je bil izbočen zaradi napihujočega se črevesja, spolovilo in presredek pa razbrazdana in razširjena od vsaj petih porodov. Smodnikova zrnca na zgornjem delu Julijanine leve roke so pričala, da si je (najbrž levičarka) v zadnjem hipu skušala zavarovati obraz pred strelom.¹⁵

Zdravnika sta ugotovila, da sta bila oba strela, ki sta drug za drugim zadela Julijano Murko iz neposredne bližine, smrtna: »*Razumljivo je, da bi bila vsaka zdravniška pomoč brezuspešna.*« Čepprav nista opravila mikroskopske preiskave, sta izvedenca lahko zatrdila, da bela sluzasta tekočina na Julijanini nožnici ni bila moška semenska tekočina, temveč izloček njene maternice.¹⁶ S tem sta dala vedeti, da Julijana po vsej verjetnosti usodnega večera ni spolno občevala ne z Jakobom Regvatom ne s kom drugim.

OSVOBOJENA SPOLNOST

Četudi je bil način, kako se je Julijana Murko vnemala za najstniškega hlapca Jakoba, morda videti kot rezultat njene razuzdanosti, je vendarle zvesto sledil navodilom, ki so prišla v javnost v začetku leta 1915. Javno mnenje jih je pripisalo ljubljanskemu škofu Antonu Bonaventuri Jegliču, ki se je z eksplicitnimi opisi spolnih praks proslavil že leta 1910 v brošuri *Ženinom in nevestam*.¹⁷ Tudi novo besedilo, katerega avtorstvo slednjič ni bilo ugotovljeno, je bilo nadvse nazorno. Poročene ženske je odvezovalo zakonske zvestobe: »*Vsled divjajoče svetovne vojne se nam je resno bati, da bomo občutno trpeli na pomanjkanju zaroda. Zdravniški izvedenci trdijo, da moški že prav lahko spolno občujejo s 16 ali celo 15 leti. No, seveda, vča-*

¹⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zapisnik sodne komisije v mrtvašnici pri Sv. Vidu, 8. 2. 1921.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Jeglič, *Ženinom in nevestam; pouk za srečen zakon*.

sih tega ni bilo zahtevati od tako mladih moških, a sedaj je sila in gre se za pridobivanje neumrjočih človeških duš. Zato naj bi se ženske podvrgle tem mladeničem, ker tu se gre v prvi vrsti za to, da zanosi in rodi. Ko bo enkrat zasejanega zopet dovolj zaroda, bo seveda stopilo vse v prejšnji pravi tir.» V nadaljevanju je besedilo ženskam polagalo na srce, naj mlade moške, ki še ne čutijo spolne sle, pripravijo na spolno občevanje s »seganjem na spolni del, s ščegetanjem, drglanjem itd.«¹⁸

Od tu naprej se drža Julijane Murko v času vojne ne zdi več izraz njene spolne izprijenosti, saj je več kot očitno, da osvoboditev spolnih fantazem med vojno ni zadevala le nje, temveč je bila del splošnega stanja duha v okoliščinah velikanskega vojaškega spopada, ki mu v danem trenutku ne v bližnji ne v bolj oddaljeni preteklosti človeštva ni bilo mogoče najti para.

ZASLIŠANJA PRIČ

Ne glede na zapisano, pa so priče v kazenskem procesu proti Štefanu Murku pred Okrajnim sodiščem Ptuj v ustreljeni ženski druga za drugo vztrajno diagnosticirale pokvarjeno naravo, v njenem morilcu pa zglednega sovaščana in usmiljenja vrednega prevaranega soproga, ki je napravil, kar je moral napraviti. Občinski zastopnik, triinpetdesetletni Jakob Vaupotič, je 12. februarja 1921 pred ptujskim okrajnim sodiščem povedal, da so ga prišli tisti večer Svenškovi dvakrat prosit, naj stopi do Murkovih, češ da ima Štefan zaprtega Regvata. Ko je Vaupotič z možmi prispel na prizorišče, je našel močno vznemirjenega Štefana, ki je z rokami v žepu korakal po dvorišču. Takoj je pričel pojasnjevati Vaupotiču, da je otroku po nesreči priprl prst med vrata, »vsled česar se boji, da bodo ljudje slabo o njem govorili«.¹⁹

Štefan se je gotovo zavedal, kako zelo pomembno je za njegov položaj, da ostane v filistrskih očeh lokalnega okolja pozitivna figura, zato najbrž ni veliko pomišljal, preden se je Vaupotiču zlagal in mu zamolčal svoj samokres. Močan vpliv socialne kontrole in ljudskih govoric na življenje kmečkega človeka v dikciji številnih vpletenih v kazenski proces ni posebnost le tistega (mikro)časa, bolj preseneča velik pomen, ki ga je govoricam in nekakšnemu splošnemu ljudskemu mnenju (kaj oprijemljivega bi ne-

¹⁸ Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, 83.

¹⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Jakob Vavpotič, 12. 2. 1921.

kakšno ljudsko mnenje sploh lahko 'vedelo' o odnosu Julijane in Štefana Murko?) pripisovalo sodišče.

V nadaljevanju zaslišanja je tudi Vaupotič dejal, da je veljal Štefan »*v celi občini*« za mirnega in treznega človeka, medtem ko je imela Julijana med moževo odsotnostjo ljubezensko razmerje s hlapcem in je tudi po Štefanovi vrnitvi nekaj vaščanov videlo Regvata, kako se potika okrog Murkove hiše: »*To se je splošno govorilo.*« Sam je videl, da je Julijana neprijazno sprejela moža po vrnitvi iz ujetništva, medtem ko je za nadaljevanje razmerja med Julijano in Jakobom po Štefanovi vrnitvi vedel, ker se je tako »*govorilo med ljudmi*«. ²⁰

Občinski zastopnik je sicer še pravočasno spoznal, da je bilo delovanje njega in njegovih mož tisti večer na Murkovi domačiji sporno, zato je pred sodiščem povedal, da je vsem prisotnim pred vdorom v hišo zabičal, da Regvata ne smejo raniti. Nato je Vaupotič sodišču razkril zanimiv detajl v odnosu med Julijano in Štefanom: ko je čakal v veži, je videl Štefana, kako je mirno rekel ženi, ki je sedela na peči, naj mu izroči dojenčka. Ona ga je osorno zavrnila, Štefan pa ji je otroka vseeno vzel. Nekaj časa je korakal z njim po prostoru in najbrž mrzlično tuhtal, kako naj spričo Jakobovega pobega pomiri svoj ranjeni ponos. Naenkrat je odložil otroka na posteljo in pospremil Vaupotiča ter može od hiše. ²¹

Že čez okrog pol ure pa se je oglasil pri Vaupotiču in mu povedal, da je streljal na ženo, prosil ga je, naj pride pogledat, ali je mrtva. »*Bil je videti miren in žalosten,*« o razlogih za streljanje pa ni govoril. Šele ko sta se naslednje jutro peljala na Ptuj k orožnikom, je Štefan priznal, da se mu ne zdi prav, kar je storil, a je bil vendarle zadovoljen, ker je do dogodka prišlo v trenutku, ko je bil v hiši Regvat. ²² Nedovoljeni obisk Regvata pri Julijani je bila za Murka poglobitna olajševalna okoliščina, to je očitno vedel in je zato vanjo polagal vse upe. Če je (kakor kaže) načrtoval umor svoje žene in je čakal pravi trenutek za izvršitev dejanja, je bilo to zato, ker se drugače kot z nasiljem ni (več) znal izviti iz (pre)zapletenega odnosa.

Štefanov sosed, štiriinpetdesetletni Lovrenc Svenšek, je bil za sodišče pomembna priča, saj je bila njegova družina vsaj deloma seznanjena z razmerami pri Murkovih. Tudi on je – tako kot Vaupotič – pred ptujskim okrajnim sodiščem nastopil 12. februarja 1921. Še preden se je podpisal z okorno in neizoblikovano, skorajda otroško pisavo, je povedal, da je tistega

²⁰ Prav tam.

²¹ Prav tam.

²² Prav tam.

večera k njim dvakrat pritekel Murko z naročilom, naj gredo po občinskega pooblaščenca, enkrat ob pol osmi uri, drugič dve uri za tem. Svenšek je bil med tisto spremljevalno ekipo, ki je pred Murkovo hišo čakala na Regvata. Hkrati je bil bržkone tisti, ki mu je Štefan prvemu zaupal svoje dejanje; jokalo je in bil je razburjen, ko je pritekel k Svenškovim ter izdaval, da je ustrelil Julijano. Ko je Štefan odšel, Lovrenc ni napravil drugega, kakor da je legel k nočnemu počitku.²³

Drugi trije možje iz skupine moških, ki je čakala, da prestreže Jakoba Regvata pri Julijani, štiridesetletni Vinko Anton, šestinštiridesetletni Jožef Kurež in petintridesetletni Franc Vidovič, so bili na sodišču na moč skopi z besedami. Četudi je več kot ena priča na sodišču povedala, da je bila vas dobro poučena o intimnem življenju Julijane Murko, so omenjeni možje na sodišču zanikali, da bi vedeli kar koli o predzgodovini krvavega zapleta.²⁴

JAKOB REGVAT

Z zaslišanjem Julijaninega ljubimca, mladega Jakoba Regvata, se je mnenje o umorjenkini spolni izprijenosti le še utrjevalo. Kazalo je, da resnično ni nikogar, ki bi bil o umrli pripravljen povedati kaj dobrega. Takrat devetnajstletni Regvat je 14. februarja 1921 pred Okrajnim sodiščem Ptuj povedal, da je prišel na Murkovo domačijo malce pred svojim štirinajstim letom starosti. Slabi dve leti kasneje sta neke noči z Julijano v hlevu pazila na brejo kobilo in čakala na kotitev. Začela ga je zbadati, da bi tak fant že moral kaj »uštimiti«, saj je bila tudi ona stara le šestnajst let, ko so jo fantje že »pretipavali«. Tokrat je otipavala ona njega in po prvem spolnem stiku sta imela redne spolne odnose. Regvat je na sodišču trdil, da je zmeraj prihajala ona k njemu na svisli (skedenj), četudi se je osramočen branil, a ga je Julijana odpravila, rekoč, da tako mlad fant ne ve, kaj je svet. Povedal je, da je na njeno zahtevo dvakrat prespal pri njej v hiši; četudi je v zadregi legel na peč, se mu je kmalu pridružila.²⁵

Jakob je trdil, da se je Julijana posmehovala njegovi šibki potentnosti. Po prvi zanositvi je zanikala, da je on oče otroka, dejala mu je, da je »zanič« in

²³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Lovrenc Svenšek, 12. 2. 1921.

²⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba prič – Vinko Anton, Jožef Kurež, Franc Vidovič, 12. 2. 1921.

²⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Jakob Regvat, 14. 2. 1921.

da tako in tako ne bi mogel napraviti otroka. Drugače je bilo pri naslednji zanositvi, ko mu je priznala očetovstvo, ker se je nanj – kot se zdi – čustveno navezala. Od ljudi je izvedel, da je bil oče prvega otroka neki vojak. Ko se je leta 1920 vrnil domov Štefan Murko, je Julijana Jakobu razkrila svoj načrt: izplačati je želela Murka, da bi zapustil kmetijo, onadva pa bi še naprej živela na posestvu v ljubezenskem odnosu kot gospodinja in hlapec.²⁶ Tudi ona je, podobno kot Štefan, hotela zapustiti nevzdržen odnos, a je, kot kaže, to nameravala izpeljati po mirni poti.

Julijanin načrt razkriva, da je na vsak način hotela ostati gospodarica svojega intimnega življenja in ob tem ohraniti tudi ekonomsko neodvisnost. Njena drža danes morda fascinira, tedaj pa je bila vredna vsega prezira in je bila zanesljiva popotnica za socialni in nazadnje telesni propad ženske. Julijanino ravnanje je bilo emancipatorično v okoliščinah družbe, ki se je duhovno in materialno pobirala po svetovnem spopadu, in v okviru manevrskega prostora, ki ji ga je omogočal patriarhat. Dejstvo, da je v odnosu z Regvatom s pridom izkoriščala socialno neenakost za spolno podreitev (dejansko za ohranitev pridobljene lastne integritete v odnosu), pa samo potrjuje, da človeška preteklost (in življenje na sploh) ne razpolaga z enoznačnimi pripovedmi, črno-belimi pravljimi zgodbami, v katerih bi bilo dobro zmeraj in povsod dobro, zlo pa takšno v vseh pogledih.

Položaj Štefana Murka je bil v precejšnji meri razbremenjen, ko je Jakob Regvat zaključil svojo izpoved pred ptujskim okrajnim sodiščem z besedami, ki jih je Regvat izrekel pred sodiščem, pomenile doprinos k razumevanju odnosa tedanjega kmečkega prebivalstva do spolnosti: *»Pripominjam, da jaz nisem imel namena spolno občevati z Julijano Murko, odkar je bil njen mož doma, ampak sem hotel samo na njeno željo svojega otroka pogledati; pa tudi popreje, ko je bil njen mož v ujetništvu, je bila le Julijana Murko kriva, ki me je vedno zapeljala.«*²⁷

ZASLIŠANJE MARIJE KRANJC

Sodišče bi moralo biti načeloma prizanesljivo do enajstletnega otroka, Julijanine hčere Marije Kranjc, ki je bila v streljanju ranjena v roko; po 152. členu kazenskega zakonika ji ne bi bilo treba pričati na sodišču, vendar se je (domnevno sama) odločila drugače. Dva dni pred Regvatom je bila

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

zaslišana na ptujskem okrajnem sodišču. Povedala je, da Regvata ni videla pri njih doma, odkar se je oče vrnil iz ujetništva. Tistega večera je prišel pogledat dojenčka, a so ga prestregli oče in občinski možje. Ko je Jakob pobegnil, so možje odšli, oče pa je legel na klop ob peči, na kateri je sedela Julijana in njeni trije otroci.²⁸

Marija je zatrjevala, da je oče nenadoma vstal s klopi in pričel izpirati rano na njeni roki, medtem ko je Julijana prav tako vstala, in sicer z namenom poiskati Marijino hranilno knjižico, da bi lahko plačala stroške zdravljenja v bolnišnici. To naj bi Murka zjezilo, skočil je na klop peči in dvakrat ustrelil ženo. Marijino pričanje je imelo presenetljiv zaključek in se ni skladalo s Štefanovo zgodbo, ko je dodala zadnji, za današnje uho strašljivo neprizadet stavek: »*Oče se ni kregal z materjo in zakaj jo je ustrelil, jaz ne vem.*«²⁹ Sodišče ni Marije vprašalo ničesar o tem, kako je mati v času vojne preživljala sebe in svoje otroke, kakšna mati je bila in kakšno skrb je posvečala vzgoji svojih otrok. Paradoks časa, v katerem je živela in umrla Julijana Murko, je, da je sodišče, ki je imelo nalogo, soditi njenemu morilcu, v resnici izdalo moralno sodbo njej; kot se je izkazalo, je bila ta precej bolj usodna od tiste pravno zavezujoče. Ni dvoma, da je bila Julijana Murko v očeh sodišča in vpletenih v kazenski proces obsojena še pred izrekom sodbe.

NOVA ZASLIŠANJA

Štiriindvajsetletna Ana Tomanič je kot priča v procesu proti Štefanu Murku nastopila 15. februarja 1921. A četudi prej Julijanina prijateljica, je bilo glede na splošno mentalno klimo v vasi iluzorno pričakovati, da se bo na sodišču izpostavila s pričanjem umrli v bran. Anina izpoved se je skladala z izpovedjo njenega očeta, ki je prav tako nastopil na sodišču. Potrdila sta, da je Jakob Regvat prišel 6. februarja 1921 okrog 19. ure na njihov dom in prosil Ano, da obvesti Julijano o njegovem prihodu. Julijana ni želela zapustiti doma, zato je Regvat upal, da ga bo Ana spremljala k Murkovim, saj se je utemeljeno bal govoric. A ta je spremstvo zavrnila, zato se je sam podal k nekdanji delodajalki. Regvat je bil do 3. ure zjutraj na domačiji Mihaela Tomaniča, nato pa je ob 4. uri bos potrkal na okno pri

²⁸ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Marija Kranjc, 12. 2. 1921.

²⁹ Prav tam.

Aninem očetu Francu Tomaniču, kjer je domačim opisal beg skozi okno. Priskrbeli so mu obutev in klobuk, nato se je odpravil proti Ptujju. Ana je na sodišču zanikala, da bi se Julijana in Jakob po Štefanovi vrnitvi sestajala v njihovi hiši, pač pa zatrdila, da je Julijana pri njih večkrat tarnala, da jo Štefan pretepa, zato se je želela ločiti od njega.³⁰

Štefan Murko je 19. februarja 1921 na zaslišanju pred Okrožnim sodiščem Maribor, ki je od ptujskega Okrajnega sodišča prevzelo kazensko zadevo, kot odgovorno za žalosten razplet konflikta med njim in Julijano izpostavil Terezijo Sitar, ki naj bi ljubimcema dajala potuho in jima omogočala srečevanja na njenem domu.³¹ Sedemintridesetletna Terezija (oz. Terezia Sitter, kot se je podpisala sama) je pred ptujskim Okrajnim sodiščem nastopila nekaj dni pred tem, zato je zasliševalci o Štefanovi obtožbi niso mogli povprašati. Povedala je, da je pogosto zahajala k Julijani, ko je bila med vojno sama na kmetiji, saj je k njej hodila na delo. Zatrjevala je, da ni opazila posebnega razmerja med Julijano in hlapcem, za njun odnos se tudi ni zanimala. Ko se je Štefan vrnil, pa je Terezija vendarle opazila, da Julijana »ne mara dosti« za svojega moža, četudi se pred njo nista prepirala: »Drugega mi ni znano.«³²

Devetindvajsetletni Ivan Krajnc (oz. Krainz, kot se je podpisal; ljudje z jezikovno mešanega slovensko-nemškega področja širše mariborske okolice so se po prevratu le stežka odpovedovali nemški obliki zapisa svojih slovenskih priimkov) je med vojno velikokrat kosil na Julijaninem posestvu. Njegovo pričanje je zanimivo, saj je prvo med vsemi nekoliko osvetlilo odnos med Regvatom in Julijano, hkrati pa dalo slutiti, kako surovi so bili odnosi med slovenskim kmečkim prebivalstvom med prvo svetovno vojno in po njej. Ivan je povedal, da sta se vedla zaupno drug do drugega, a kadar se je razburil, je Jakob svoji delodajalki »pravil v obraz« najhujše psovke, ne da bi mu ona to štela v zlo. Jakob je bil sicer samotar, ki se je izogibal družbe, zato med vaščani ni bil priljubljen, vendar je bilo splošno znano, da je oče Julijaninega drugega otroka, ki ga je rodila med vojno. Krajnc je

³⁰ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba prič – Ana Tomanič, Franc Tomanič, 15. 2. 1921; Obtožnica – Štefan Murko, 25. 2. 1921.

³¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožno sodišče Maribor, Zaslišba obdolženca, 19. 2. 1921.

³² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Terezija Sitar, 15. 2. 1921.

zanikal, da bi kadar koli po Štefanovi vrnitvi videl Regvata v bližini Murkove domačije.³³

PISMO O GLASU

Iz občinskega urada Trnovec, svoje rojstne vasi, je dobil Štefan Murko 12. februarja 1921 bleščeča priporočila za nadaljnje sojenje. To standardizirano pismo o splošnem slovesu osebe je povsem spregledalo možnost, da bi se utegnila Štefanova »mirna« narava z aktivno večletno udeležbo v vojni korenito spremeniti: »Štefan Murko ima že od nekdaj najboljši glas. Vsi ga poznajo kot pridnega, mirnega in delovnega moža, ki gotovo nikomur ne želi ničesar žalega. Od vseh, ki ga poznajo, je zelo číslan.«³⁴

OBTOŽNICA

Ko je bil Murko 17. februarja 1921 prepeljan v kaznilnico v Maribor, kjer se je njegov kazenski postopek nadaljeval pred tamkajšnjim okrožnim sodiščem, sta ga čez nekaj dni obravnavala tudi psihiatra. Izvedenca dr. Ivan Jurečko in dr. Ferdinand Trenz sta ugotovila, da se Štefan spomni takšnih podrobnosti večera, ko je ustrelil svojo ženo, in jih navaja v tako točnem sosledju, da ni mogoče, da bi dejanje izvršil v stanju zmanjšane prištevnosti.³⁵

Še ne mesec dni po umoru Murkove Julijane je Državno tožilstvo 23. februarja 1921 na Okrožnem sodišču v Mariboru vložilo obtožnico proti Štefanu Murku, ki je bila obenem jasna obtožba »nesrečne Julijane, ki jo je gnala strast k mlademu Regvatu«. Četudi je bolj ali manj obnovilo že znano zgodbo, je dikciji poetično zastavljenega besedila, ki je kar prekipevalo od prispodob, vredno slediti, saj je, kot se zdi, kirurško natančen odsev časa, v katerem je nastalo: »Barčica zakonske sreče plula (je) mirno po tihih vodah, dokler je ni zgrabil leta 1914 vesoljni vihar in jo raztreščil v valovih svetovne vojne.« Štefan Murko je kar šest let »taval po brezmejnih sibirskih stepah«,

³³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Zaslišba priče – Ivan Krajnc, 15. 2. 1921.

³⁴ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Pismo o glasu – Občinski urad Trnovec, 12. 2. 1921.

³⁵ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Prevezemno poročilo – Uprava jetnišnice Maribor, 17. 2. 1921.

preden ga je »usoda zopet privedla v domovino«. Posebno obremenilo za mrtvo Julijano je bilo, ker je obiskala hlapca Jakoba, ko je bil zaposlen pri ptujskem trgovcu, in ker ga je vabila k sebi na dom. »Tako sta bila golobčka v kletici,« se nadaljuje do umorjenke osupljivo zaničevalno besedilo obtožnice v delu, kjer opisuje Štefanovo akcijo zaklepanja vežnih vrat po prihodu Regvata na domačijo.³⁶

A če je bila obtožnica vsebinsko zastavljena tako, da bi razumela Štefanovo vzgibe za ravnanje (ne pa tudi Julijaninih), v kvalifikaciji dejanja ni mogla puščati dvomov: »Trdi pa (Murko, op. p.), da ni imel namena usmrtiti svoje žene, marveč da je ravnal le v jezi. Ta zagovor pa ne odgovarja resnici, marveč je namen umoriti po celem dejanskem stanju popolnoma jasen. Obdolženec se je oborožil že več časa prej z nabasano pištolo /.../. Predno je izvršil umor, vzel je ženi 10 mesečno Jerico iz naročja, očitno v namenu, da bi imel ženina prsa prosta. Brez nobenega prepira in hladnokrvno ustrelil je ženo iz neposredne bližine.«³⁷

Sklepni in ključni del obtožnice, ki je Murka bremenil naklepnega umora, je tako kljub poprejšnji odkriti moralni obsodbi Julijane Murko slednjič vendarle zaokrožil, da v »kulturni državi« nihče ne more in ne sme jemati pravice v svoje roke. Ob tem je tožilstvo verjelo Regvatu, da po Štefanovi vrnitvi ni imel več ljubezenskih stikov z Julijano, a si je prevarani soprog kljub temu priskrbel orožje, za posedovanje katerega ni imel dovoljenja.³⁸ Na potezi je bila porota mariborskega okrožnega sodišča.

Murko je v začetku marca 1921 preko svojega odvetnika Ivana Fermevca zaprosil sodišče za povabilo dodatnih prič na glavno obravnavo pred izrekom sodbe. Predlagane priče so bile številne, kmečki posestniki od blizu in daleč, ki so bili pripravljani priseči, da je bil Murko od otroštva naprej miren, pošten in delaven človek »izvanredno dobrega srca«; svoj umirjen, lep značaj je ohranil tudi po poroki z Julijano.³⁹ Pri tem je smiselno nameiniti pozornost naštetim vrednotam, ker so gotovo sodile v samo srčiko miselnega sveta, ki ga obravnavamo, saj jih odvetnik sicer ne bi navajal med olajševalnimi okoliščinami za nekoga, ki mu je grozila obtožnica za umor.

Predlog za povabilo prič je za nas zanimiv tudi zato, ker nekoliko odstre čas, ki ga je Štefan Murko preživel na fronti, natančneje v ujetništvu,

³⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Obtožnica – Štefan Murko, 23. 2. 1921.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Prav tam.

³⁹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožnemu sodišču v Mariboru – predlog za povabilo prič, 5. 3. 1921.

kjer je bil že od leta 1914. Živel je v izjemno težkih pogojih, a je v slabem zdravstvenem stanju vendarle skušal pomagati ranjenemu sinu železniškega uradnika na Ptuj, ki ga je poznal kot domačina. Nadalje je besedilo izjemno ostro do Julijane in ga je ponovno moč brati kot obupano tožbo časa, nepričakovano soočenega s procesom predrugačenja vloge ženske v družbi: »Julijana /.../ je bila nekako samosvoja ženska, zelo jezična, se ni hotela nikomur pokoriti in je vedela s posebnim sarkazmom izzivati in žaliti posebno svojega moža. Ni bila vsled tega nikjer priljubljena.« Takšno oceno Julijaninega značaja je bil pripravljen potrditi celo ptujski okrajni sodnik Anton Štuhec, ob tem pa še, da je Julijano silno težko prepričal, naj sprejme moža po vrnitvi iz ujetništva, četudi se je ta z izrednim samozatajevanjem in popustljivostjo do nje trudil preko vseh meja.⁴⁰

»Ahčaj se za življenje,« naj bi sosedje svarili Štefana, ki so videli in vedeli, da je Regvat še naprej zahajal k njegovi ženi. In četudi tega niso mogli vedeti, so bili številni sosedje iz Lancove vasi pripravljeni na sodišču zagovarjati, da je bil Štefan po streljanju še vso noč zmeden, »prepaden od groze«, je »neprenehoma jokal ter obupno ihtel«. Vrhunec sprenevedanja pa je bil bržkone stavek, prav tako podprt s pričami iz domače vasi, ki je dajal slutiti, da je Murko z eno nogo že zunaj zapora: »Julijano Murko je vse obsojalo in cela okolica obžaluje Štefana Murko, ker mu je lastna žena uničila srečno življenje. Celotni brat Julijane Murko se je izrazil glede nje, ko se je mož povrnil: 'Moja sestra je vredna, da bi jo vsaki dan trikrat za pete gor obesil in v redu nakuril.'«⁴¹

Če razumemo čas po koncu vojne kot čas ponovnega vzpostavljanja urejenih razmerij med ljudmi in na ravni družbe, lahko pričujoč sodni proces interpretiramo kot nezadržno potrebo skupnosti po simbolnem očiščenju in zavrnitvi praks, ki so med vojno opredeljevale medčloveške odnose. Kazenski proces proti Štefanu Murku, ki je vseboval brezkompromisno obsodbo življenjskega stila Julijane Murko, namreč ni bil katarzičen le za Lancovo vas, temveč kar za širše ptujsko območje. Medtem ko odmev primera ni segel do ljubljanskega *Slovenca*, je za simbolno branje novice poskrbel lokalni *Ptujski list*, ki je o dogodku poročal izrazito moralistično. Že dober mesec dni pred razpisom glavne obravnave je časnik popisal zgodbo o tragični »rodbinski drami«, o prisilno odsotnem možu in nezvesti ženi, ki je kljub moževi vrnitvi nadaljevala ljubezensko razmerje

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Prav tam.

s hlapcem; zaključek članka je bil pričakovan: »*Vsi prebivalci so na strani nesrečnega moža*«. ⁴²

GLAVNA OBRAVNAVA

V *Ptujskem listu* so poročali tudi o poteku glavne obravnave pred mariborskim okrožnim sodiščem, ki je trajala ves dan in je vzbujala splošno zanimanje; ljudje naj bi po koncu zasedanja v gručah postajali pred sodiščem in razpravljali o primeru. Brez javne obsodbe Julijanine drže ni šlo: »*Izrek porotnikov je občinstvo splošno zadovoljil, saj kaže, da čisla naš narod visoko žensko zvestobo in da obsoja strogo grdo prešuštvo*«. ⁴³ V podobnem duhu, a vendar manj angažirano, je potek sojenja komentiral poročevalec *Jutra*, ki je izpostavil »*sijajni*« govornik državnega tožilca: z »*velikansko senzacijo*« je požel »*splošno odobravanje*«, ko se je odlično vživel v obtoženca in razumel vpliv vojne na človekovo osebnost. ⁴⁴ Za osebnost Julijane Murko tega ni skušal nihče.

Ni bilo pričakovati, da se bo dvanajst porotnikov na glavni obravnavi pred mariborskim Okrožnim kot porotnim sodiščem proti obtoženemu Štefanu Murku 18. marca 1921 opredelilo bistveno drugače od njegovih sovaščanov. Tudi med porotniki so bili kmečki posestniki, ki so svojo službo doživljali kot čas, ki ga »*kradejo Bogu*«, medtem pa ostajajo domača kmečka opravila brez organizatorja. ⁴⁵

Štefan Murko je pred mariborskim sodiščem uvodoma ponovno dejal, da s tem, ko si je priskrbel orožje, ni nameraval ustreliti niti žene niti hlapca, temveč je želel zgolj zaščititi svoje življenje, po katerem sta mu domnevno stregla Julijana in Jakob. Posebej je poudaril, da je bilo v hiši temno, ko je oprezal za koruznjakom in da so bili otroci sami v sobi, ko je predtem pogledal skozi okno. Kot kaže, je želel prepričati poroto, da je imel tistega večera dobre razloge za sum, da žena prešuštvuje, medtem ko njega ni doma. Štefan je sicer spet povedal, da Regvata ni poznal in ni vedel, kako je videti, zato je lahko samo domneval, da gre za ženinoga ljubimca, ko je videl vstopati moškega v hišo. Vztrajal je pri tem, da sta se neposredno pred streljanjem z Julijano sporekla in da je bil njen ostri jezik

⁴² Rodbinska drama, *Ptujski list*, 20. 2. 1921, 2.

⁴³ Mariborska porota, *Ptujski list*, 27. 3. 1921, 3.

⁴⁴ Zanimiva porotna razprava v Mariboru, *Jutro*, 19. 3. 1921, 3.

⁴⁵ Porotniki in njih odškodnina, *Slovenski gospodar*, 24. 3. 1921, 3.

kriv, da so mu popustili živci. Prav tako je popravil navedbo iz obtožnice, da je pred streljanjem Julijani vzel otroka iz rok, ni bilo res, je dejal Štefan, saj je Julijana otroka ponovno vzela v naročje in je Jerica v trenutku streljanja sedela na njenih kolenih. Zanikal je, da bi jutro po dogodku županu Vaupotiču izrazil zadovoljstvo nad dejstvom, da je bil povod za streljanje Regvatov obisk.⁴⁶

V nadaljevanju je Štefan Murko na pobudo svojega zagovornika povedal še nekaj podrobnosti iz svoje vojaške kalvarije; kmalu po mobilizaciji sta z bratrancem v Galiciji skušala rešiti ranjenega znanca, a so Rusi vse tri zajeli. V Sibiriji je bil nekaj časa zaprt, nato v delovnem taborišču. Zbolel je za malarijo, zaradi česar je bil dlje časa v bolnišnici. Svojo pripoved je Štefan zaključil z mislijo, da je v letih svojega ujetništva »vedno mislil na svojo ženo in otroka in hrepenel po domu.« Tudi po streljanju se je, tako je trdil, v obupu vrgel nanjo, jo objemal in jokal.⁴⁷

Z novimi niansami odnosa med Julijano in Štefanom je pred poroto postregel naslednji zaslišani, občinski zastopnik Jakob Vaupotič. Ker je bilo pri njem odložišče pošte, je vedel, da je Murko v prvem obdobju ujetništva večkrat pisal ženi. Tudi ona je pisala njemu, vendar je Štefan zatrjeval, da pošte ni prejel. Ko se je vrnil in skupaj z Vaupotičem vstopil na dvorišče domačije, se je Julijana ravno odpravljala krmit svinje. Pozdravili so jo, ona pa je molčala. Vaupotič ji je dejal, ali vendar ne vidi, kdo je prišel. Julijana je rekla, da ga ne pozna in da tudi nima časa, saj jo čaka lačna živina. Štefan je Vaupotiča ter še enega spremljevalca povabil v hišo in tam so dolgo čakali na Julijano. Ko je le prišla, je bila neprijazna do Štefana in mu je šele na dolgo Vaupotičevo prigovarjanje podala roko.⁴⁸

Ker je bila Julijana mrtva, je ni mogel nihče vprašati, od kod sta izvirala njena jeza in prezir do Štefana, ko se je nenadoma pojavil po šestih letih odsotnosti. Ob tem, da ji med vojno ni bilo lahko preživljati družine in je zato morda čutila jezo do moža, ji je morebiti Štefan iz ujetništva pisal o čem, kar jo je odvrnilo od njega in jo slednjič spodbudilo k ljubezenskemu razmerju z Jakobom Regvatom. Morebiti si je Štefan v Rusiji našel žensko ali si ustvaril novo družino ter si tako olajšal ujetniško življenje. Da tovrstnih primerov ni bilo malo, priča že bežno listanje po tedanjem mariborskem *Taboru*.

⁴⁶ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožno sodišče Maribor – Glavna obravnava, 18. 3. 1921.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam.

Sredi februarja 1921 je bilo tako moč v časniku prebrati o golem ženskem truplu, ki je bilo najdeno obešeno v gozdu pri Lipi v Prekmurju. Podan je bil sum, da gre za Rusinjo, ki jo je s seboj iz ujetništva pripeljal slovenski vojak, po prihodu domov pa je ob soočenju s svojo nekdanjo socialno vlogo ljubico pokončal.⁴⁹ Junija istega leta je Rusinja, novopečena soproga nekega slovenskega vojaka/ujetnika, v mariborski karanteni, kjer so morali ujetniki ostati nekaj dni po vrnitvi domov, rodila dvojčka.⁵⁰ Septembra 1921 pa policijska preiskava ni mogla zanesljivo ugotoviti, ali je Rusinja, ki je bila na vlaku proti Mariboru skupaj z vojnimi ujetniki, iz njega padla sama ali s tujo pomočjo.⁵¹

A hkrati bi utegnili biti Julijanino vednje, ko se je ob Štefanovi vrnitvi pustila pregovarjati, preden je vendarle sprejela moža, značilno za kmečko prebivalstvo tistega časa. Kakor je moč slutiti iz subtilnih zapisov pisateljice Manice Koman, ki je ustvarjala pred prvo svetovno vojno in po njej, je ekonomija preživetja kmečki populaciji vsiljevala trdo komunikacijo, v kateri je čustvovanje nadomeščala grobost. Zatajevanje čustev je pogosto vodilo v niz nerazumevanj in čustveno nezrelih ter neuravnovešenih reakcij. Manica Koman opisuje skorajda identičen dramaturški zaplet iz časa pred veliko vojno, ko se je mož po nekajletni odsotnosti vrnil z dela v Ameriki, medtem pa je njegova žena, ki je v moževi odsotnosti skrbela za njuno družino, zanosila s sosedom. Za razliko od Murkovega primera se Maničina zgodba ni razpletla z nasiljem, temveč s pogovorom in dogovorom.⁵² Obe zgodbi so ločevala štiri leta svetovne vojne.

V nadaljevanju zaslišanja na glavni obravnavi v primeru nasilne smrti Julijane Murko se tudi občinski zastopnik Jakob Vaupotič ni mogel več spomniti, ali mu je Murko na poti v Ptuj res izrazil zadovoljstvo nad dejstvom, da se je umor zgodil v času Regvatove prisotnosti v hiši. Ni pa pozabil omeniti, da je imela Julijana za razliko od Štefana slab značaj; Štefanov položaj obžaluje vsa vas in meni, da si ne zasluži kazni, je dodal. Podobno sta trdili tudi druga in tretja priča, Murkova sosedka Lovrenc Svenšek in Anton Vinko, ki je dejal: »*Ne vem o Murku ničesar slabega, ljudje ga imajo radi.*« Tudi Vinko, ki je skupaj z Vaupotičem pospremil Murka domov ob prihodu iz ujetništva, je govoril o Julijaninem hladnem in celo sovražnem

⁴⁹ Morilec Rusinje v Prekmurju, *Tabor*, 16. 2. 1921, 3.

⁵⁰ Med vojnimi ujetniki, *Tabor*, 17. 6. 1921, 3.

⁵¹ Zločin ali nesreča, *Tabor*, 23. 9. 1921, 3.

⁵² Koman, *Šopek samotarke*, 3–13, 42–57, 87–94.

sprejemu, zaradi česar se je Štefan že namenil oditi, ko mu je žena le rekla: »Te pa ostani tu.«⁵³

Kaže, da je bilo edino bitje, ki je jokalo za Julijano, njena hči Marija. Kljub opozorilu, da ji to zaradi bližnjih sorodstvenih vezi ni treba, je želela pričati tudi na glavni obravnavi. Povedala je, da sta se Julijana in Štefan sicer velikokrat kregala in je v takšnih primerih Štefan ženo tepel s »šibo«, a je ponovno zanikala, da bi se bila sporekla tudi v času pred streljanjem. Marija je odločno ponovila to, kar je povedala že zasliševalcem ptujskega okrajnega sodišča, da nista govorila niti Štefan niti Julijana, ko je oče nenkrat vstal s klopi in ustrelil mater. Marija je sedela tik ob njej. Julijana ni utegnila niti zakričati.⁵⁴ Če je Marija upala, da bodo porotniki prisluhnili njeni interpretaciji zgodbe ali da bo z njo vsaj malo sprala črn madež z materine podobe, se je dvakrat motila.

Ker je pričakovalo pohujšljive podrobnosti njunega odnosa, je sodišče ob nastopu Jakoba Regvata izključilo javnost. A mladi ljubimec ni povedal ničesar, kar bi kompromitiralo umrlo Julijano. Na vprašanje o hišni razsvetljavi ob njegovem obisku pri Murkovih na večer umora je povedal, da je Julijana ob njegovem prihodu luč prižgala, nato pa jo ugasnila, ko se je poslavljaj. A oditi ni mogel, saj je Štefan medtem zaklenil vežna vrata.⁵⁵ V času, ko električna energija ni bila samoumevna, takšno Julijanino postopanje bržkone ni moglo biti nenavadno.

Terezija Sitar je imela na glavni obravnavi priložnost zavriniti hude obtožbe Štefana Murka, da je Julijani in Regvatu omogočala stike na njenem domu. Po Štefanovi vrnitvi je Jakoba videla samo enkrat: oglasil se je pri njej s prošnjo, da Julijani izroči njegovo poselsko knjižico, v katero naj mu kot nekdanja delodajalka vpiše spričevalo. Terezija se ni obotavljala in je Jakobu spričevalo napisala kar sama. Na sodišču je dodala še, da je Julijana že pred Štefanovo vrnitvijo zagotavljala, da moža ne mara več. Naslednji zaslišani Ivan Krajnc je pred sodiščem hudo črnil Julijano, ko je trdil, da je slabo vzgajala svoje otroke in jih s svojim vedanjem kvarila. Kot dokaz za to je navedel dogodek ob nekem obisku domačije: preden se je postavil Štefanov sin Janez s palico med nogami in mu zažugal, »kakšnega kureca« ima.⁵⁶ Ne vemo, kakšen vtis je na porotnikih pustil opisan dogodek, a je z

⁵³ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožno sodišče Maribor – Glavna obravnavna, 18. 3. 1921.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Prav tam.

današnjega vidika zanimiv predvsem kot pričevanje o tem, kako so vojno, pomanjkanje in razbite družine doživljali otroci.

Štefanov osemintridesetletni brat Ivan se je, podobno kot Marija Krajnc, odpovedal pravici iz kazenskega zakonika, da bi se kot bližnji sorodnik obtoženca vzdržal pričanja pred sodiščem. Pričakovano je stopil bratu v bran, ko je povedal, da je bila Julijana že pred vojno na slabem glasu, a potrdil, da sta se zakonca takrat dobro razumela. Za Ivanom je pred sodiščem nastopil Štefanov bratranec Jurij *** (nečitljivo), ki ga je Murko omenjal kot sotrpina na fronti in v ujetništvu, ter tistega, ki mu je po prihodu v Maribor prvi razkril Julijanin položaj. Štefanovo reakcijo ob vrnitvi je takole opisal: »*Bil je žalosten in rekel, da bi imel rajši, da bi bil v Rusiji umrl, kakor da najde tak dom.*«⁵⁷

Odgovornost ljudskih govoric za smrt Julijane Murko je bilo na sodišču nemogoče dokazati, kakor je bilo nemogoče govoricam poiskati izvor, saj so se priče izgovarjale druga na drugo. Kar se je »*splošno govorilo*« in kar so vaščani »*čuli od ljudi*«, resda ni imelo ne glave ne pripadajočega telesa, da bi lahko pričalo, a je bilo na sodišču vendarle pomembna olajševalna okoliščina za Štefana Murka, ker se je »*splošno govorilo*«, da se Julijana in Jakob shajata tudi po njegovi vrnitvi in se je »*čulo*«, da celo načrtujeta njegov umor.⁵⁸

Trije zdravniki, ki so nastopili na glavni obravnavi pred mariborskim okrožnim sodiščem, da bi podali dejstva o Štefanovem duševnem stanju, niso bili enotnih mnenj. Petintridesetletni mariborski zdravnik Ivan Jurečko je ugotavljal, da bi obtoženec glede na prestano vojno gorje in živčno izčrpanost sicer lahko trpel za sindromom, da bi v hudem razburjenju storil agresivno dejanje in ga nato povsem pozabil. Vendar je Štefan krvavi dogodek vseskozi opisoval trezno, natančno in v pravilnem vrstnem redu, zato Jurečko ni mogel potrditi, da bi dejanje zagrešil neprišteven in bi bil tako odvezan odgovornosti zanj. Šestintridesetletni mariborski zdravnik Ivan Zorjan je medtem trdil, da Murko zaradi prestanih telesnih in duševnih strahot med vojno in po soočenju z domačo situacijo v splošnem ni mogel ohraniti razsodnosti, četudi je zdravnik priznal, da ne more govoriti o Štefanovem duševnem stanju v trenutku streljanja, saj do sojenja ni bil v stiku z njim. Tretji je na glavni obravnavi nastopil izvedenec Ferdinand Trenz, ki je po predaji Murka Okrožnemu sodišču Maribor skupaj z Jurečkom že podal mnenje o njegovem duševnem stanju. Tudi tokrat je pritrdil kolegu,

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Prav tam.

da Murko dejanja ni mogel izvršiti v stanju zmanjšane prištevnosti, oba pa sta se strinjala, da je imel zaradi prestanega trpljenja med vojno strahotno obremenjene živce.⁵⁹

Morda je bilo za razbremenitev Murkove krivde poglobitnega pomena pričanje sedemintridesetletnega ptujskega okrajnega sodnika Antona Štuheca. Sodnik je izrazil prepričanje, da je Julijana sprejela Štefana po vrnitvi iz ujetništva proti svoji želji in iz usmiljenja; ko sta se zakonca oglašila pri njem, da bi podpisala sporazum o posvojitvi Regvatovega otroka, o prekinitvi ljubezenskega razmerja med Julijano in Regvatom ter o ponovni vzpostavitvi zakona med Murkovima, se je okrajnemu sodniku zdelo, da se je Julijana »v svoji notranjosti že popolnoma ločila od moža«. ⁶⁰ Izpoved lokalne moralne avtoritete o Julijanini neiskrenosti je moralo poroti dati vedeti, da se bržkone ni držala dogovora o prekinitvi zveze z Regvatom.

RAZSODBA

Po končanih zaslišanjih prič so imeli porotniki na voljo tri vprašanja. Edini so si bili, da Štefan Murko ni streljal v ženo z namenom, da bi jo usmrtil. Štirje od dvanajstih porotnikov so bili prepričani celo, da Murko ni bil kriv niti streljanja v zaprta vrata, čeprav je vedel, da so za njimi živi ljudje, med njimi njegovi otroci. Porotniki so se z dvanajstimi pritrdilnimi odgovori strinjali vsaj v tem, da Štefan Murko ni dovolj prepričljivo upravičil posedovanje orožja. Slednjič so vsi razen enega porotnika predložili negativne odgovore na vprašanje: »Ali je obtoženec Štefan Murko kriv, da je s tem, da je 6. 2. 1921 v Lancavesi, ne v namenu usmrtiti svojo ženo Julijano Murko, ampak v drugem sovražnem namenu, ustrelil dvakrat proti njej in tako ravnal, da je Julijana Murko vsled tega umrla?«⁶¹

Štefan Murko tako ni bil obsojen niti za umor niti za uboj svoje žene, temveč je bil zaradi dveh prestopkov – ker je nosil nedovoljeno orožje in ker je z njim streljal v zaprta vrata v prostor, kjer so bili njegovi bližnji – obsojen na dva meseca zapora, poostrenega z dvema postoma in enim trdim ležiščem vsakih štirinajst dni. Obsojenec je kazen sprejel brez pripomb, nase je prevzel tudi stroške kazenskega postopka, naslednja dva meseca pa zanj

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Okrožno sodišče Maribor – vprašanja poroti, 18. 3. 1931.

najbrž nista bila prehuda preizkušnja, saj ju je smel z dovoljenjem sodišča prestati v ptujskem okrajnem zaporu. V času zakoreninjenega patriarha-ta bržkone ni bil nikakršen paradoks dejstvo, da so bili trije »nedorasli« otroci, ki jih je Murko prikrajšal za mater, tista poglavitna olajševalna oko-liščina zanj, zaradi katere je bilo sodišče pri odmeri kazni posebno milo z argumentom, da bi preživljanje otrok »vsled daljše odsotnosti očeta lahko prišlo v nered«. ⁶²

Kazenski spis kmečkega posestnika Štefana Murka se s tem zaključi. Ne vemo, kakšno je bilo njegovo življenje potem, ko se je vrnil iz zapora. Kako so nanj gledali njegovi otroci? Kdo je med njegovo odsotnostjo skrbel zanje? Kako (če sploh) so uspeli skrbati skrajno raztrgane odnose, ki jih je Štefanovo dejanje za zmeraj zaznamovalo? Je bil teman madež, ki ga je mo-rala pustiti smrt Julijane Murko, začetek deviantnega obnašanja v družini? Ali pa so Julijanini otroci uspeli odrasti v kolikor toliko znosnem, morda celo zglednem družinskem okolju? Gmotno dobro priskrbljen Štefan jim je pričakovano poiskal novo mater, v letih po vrnitvi iz zapora se je poročil z Marijo Čeh s Ptuja. ⁶³ Kako je svoje življenje nadaljeval Jakob Regvat, ki je bil skorajda še otrok, ko je izkusil težavne razsežnosti spolnosti? Je še kdaj videl svojo hčer Jerico? Kakšne rane je na vseh skupaj in na vsakem pose-bej povzročil nov svetovni vojaški spopad dvajset let kasneje? Vprašanja, ki naj zaenkrat ostanejo neodgovorjena, so že stvar drugih in drugačnih tematizacij v raziskovanju preteklosti.

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21.

Krajevni urad Videm, Matična knjiga umrlih, 1911, 1921, 1961.

Časopisni viri

Ptujski list, 1921.

Tabor, 1921.

Slovenski gospodar, 1921.

Jutro, 1921.

⁶² PAM, fond: Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 599/21, Razsodba, 18. 3. 1921; Dopis Okrajnega sodišča Ptuj Okrožnemu sodišču Maribor, 19. 5. 1921.

⁶³ Poizvedba na Krajevnem uradu Videm, 13. 8. 2014.

Monografije

Anton Bonaventura Jeglič, *Ženinom in nevestam; pouk za srečen zakon*. Ljubljana, 1910.

Manica Koman, *Šopek Samotarke*. Ljubljana, 1918.

Fran Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*. Ljubljana, 2000.

A WAR AFTER THE WAR – THE RETURN OF PRISONER OF WAR, ŠTEFAN MURKO, IN 1920

Summary

The author deals in this cultural-historical treatise with relations in a Styria farmer's family that led to a tragic end in 1921 and are therefore recorded in a criminal file of the Maribor District Court. Štefan Murko was a wealthy landowner in Lancova vas (today a village in municipality of Videm) before he was mobilised to the Austria-Hungarian army. In September 1914 he was captured, but did not return home after the war. Therefore the surprise was even bigger, when he came home in November 1920. His wife Julijana was not really happy about his return. She took over the farm during her husband's absence and had a love affair with not even sixteen years old Jakob Regvat, who came to the farm in 1916 as a farmhand. She gave birth to two daughters, Rozika and Jera; the first one died soon after her birth and Jera was almost a year old when Štefan returned from the Russian captivity. Murko shot his wife in front of the children in February 1921 and was sentenced to two months in prison. The author analyses the impact the locals from Lancova vas had on the trial; they were throughout very supportive of Murko and they judged Julijana's behaviour. The way Julijana Murko fell for the teenage farmhand Jakob may at first sight be seen as the result of her dissoluteness; she on the other hand only followed the instructions that were made public in 1915. The public opinion attributed these instructions to the Ljubljana bishop Anton Bonaventura Jeglič, who was famous for his explicit descriptions of sexual practice in the brochure "To grooms and brides" (*Ženinom in nevestam*) in 1910. The new text, which cannot really be appointed to Jeglič, relieved married women from martial fidelity for the sake of positive demographic politics. From here on the behaviour of Julijana Murko cannot be seen as sexual perversion, for it is more than obvious that freeing of sexual phantasies during the war was not just her problem, but it was, in the times of the great armed conflict, the general state of mind. Julijana Murko wanted to stay in charge of his intimate sex life and also to keep her financial independence. Her behaviour was back then despised and it was a guarantee for her social and nevertheless also physical ruin. Her actions were, on the other hand, also a sign of emancipation in a society that was spiritually and materially recovering from the world conflict, and to extend that was allowed by patriarchy. The author also explains that the trial against Murko was a catharsis for the whole village community, which shortly after the war returned to settled relations and social roles. At the same time the author also notes that the sample of conflict solving in interfamily relations in the discussed case is the same as it was internalised by the contemporaries of the war, being actors or silent observers, in the years of slaughter, when cold violence had a legitimate advantage over oral communication. In other words, the language of war was still in use long time after the war.

EIN KRIEG NACH DEM KRIEG – DIE RÜCKKEHR DES KRIEGSGEFANGENEN ŠTEFAN MURKO IM JAHR 1920

Zusammenfassung

Die kulturgeschichtliche Abhandlung behandelt die Verhältnisse in einer steirischen Bauernfamilie, die im Jahr 1921 zu einem tragischen Ende führten und über die man in einer Strafakte des Mariborer/Marburger Kreisgerichtes lesen kann. Bevor er im Mai 1914 in die österreich-ungarische Armee mobilisiert wurde, war Štefan Murko ein wohlhabender Landesbesitzer in Lancova vas/Lanzendorf (heute ein Dorf in der Gemeinde Videm/Treun). Er war schon im September 1914 gefangenengenommen, am Ende des Krieges kehrte er nicht zurück und deswegen war die lokale Umgebung noch viel mehr überrascht, als er im November 1920 zu Hause auftauchte. Seine Frau Julijana war wegen seiner Rückkehr nicht besonders glücklich. In seiner Abwesenheit übernahm sie den Bauernhof und hatte gleichzeitig eine Liebesbeziehung mit dem damals noch nicht sechzehnjährigen Jakob Regvat, der im Jahre 1916 als Knecht auf den Bauernhof kam. Julijana brachte zwei Töchter zur Welt, Rozika und Jera; die erste starb bald und Jera war fast ein Jahr alt, als Štefan aus der russischen Gefangenschaft zurückkam. Im Februar 1921 erschoss Murko seine Frau vor den Kindern und wurde zu zwei Monaten im Gefängnis verurteilt. Die Autorin analysiert den Einfluss, den die Einheimischen aus Lancova vas/Lanzendorf auf den Gerichtsprozess hatten. Sie unterschützten stets den Murko und verurteilten Julijanas Benehmen. Auch wenn die Art und Weise, wie Julijana Murko sich zu dem minderjährigen Knecht Jakob hingezogen fühlte, zuerst als Resultat ihrer Zügellosigkeit erscheint, sieht man, dass sie nur den Anleitungen, die Anfang 1915 veröffentlicht wurden, treu folgte. Die Öffentlichkeit schrieb die Anleitungen dem Ljubljanaer/Laibacher Bischof Anton Bonaventura Jeglič zu, der 1910 wegen expliziten Beschreibungen der Geschlechtspraxen in der Broschüre *Ženinom in nevostam* („Für die Bräutigame und die Bräute“) berühmt wurde. Der neue Text, dessen Autor man schließlich nicht feststellen konnte, entband die verheirateten Frauen zu den Gunsten der positiven demographischen Politik der ehelichen Treue. Von hier an scheint das Benehmen von Julijana Murko nicht mehr als Zeichen ihrer sexuellen Abartigkeit, denn es ist mehr als deutlich, dass die Freilassung der sexuellen Phantasien während des Krieges nicht nur sie betraf, sondern dass das allgemeiner Geisteszustand angesichts des großen bewaffneten Konflikts war. Julijana Murko wollte auf jeden Fall die Herrin des eigenen intimen Sexuallebens bleiben und dabei die ökonomische Unabhängigkeit behalten. Ihr Benehmen wurde damals verachtet und führte zu ihrem sozialen und nicht zuletzt körperlichen Zerfall. Ihr Tun war im Rahmen der Gesellschaft, die sich geistig und materiell nach dem Weltkrieg langsam erholte und im, von dem Patriarchat zugelassenen Rahmen, emanzipatorisch. Die Autorin begründet, dass das Strafverfahren gegen Štefan Murko eine Katharsis für die ganze Dorfgemeinschaft, die unmittelbar nach dem Krieg in ihre geregelten Verhältnisse und sozialen Rollen zurückkehrte, war. Gleichzeitig betont sie, dass das Muster der Konfliktlösung in den familiären Verhältnissen in dem behandelten Beispiel gleich ist, als die Konfliktlösungen, die die Kriegszeitgenossen in den Jahren des massenweise Tötens verinnerlichten, als grobe Gewalt Vorrang vor Kommunikation hatte. Anders gesagt: die Sprache des Krieges lebte noch jahrelang nach dem Krieg weiter.